
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

RÓNAY GYÖRGY, A KRITIKUS

Rónay Gyögyről (1913—1978), amíg élt, kevesebbet tudtunk, mint amennyit tudnunk kellett volna. Költő volt, regény- és novellaíró; írói arculének megrajzolása és egész nemzedékének, az „Ezüstkor” nemzedékének kritikai megítélése még hátravan, adósság, és az ilyen adósságoknak se szeri, se száma... Az irodalmi adósságok törleszthetők, de meg nem fizethetők. A búcsúzások nyilván hangos szóval hirdetik majd, hogy milyen feladatokat vállal az eltávozott emlékének megőrzésére, művének ápolására a — mindig kegyetlen és kényelmes — utókor...

De Rónay György az irodalom példamutató kritikusa (is) volt. Azért indult ellentétes köztöszóval ez a mondat, mert sokan úgy vélik, az író csak másodsorban lehet kritikus, napszámosként; ezért kritikusi tevékenysége nem vagy csak adalékként, lábjegyzet formájában esik latba, ha az életműről szólnak. Persze, nem tudható még, hogy Rónay György gazdag életművéből az idő minek bocsát meg, mit enged át a feledés szitáján. Ezért jobb a jelenbe nézni és a jelenben látni meg az életmű meghatározó vonásait. Ebben pedig Rónay György irodalomkritikusként van jelen. Ez is túlzó megfogalmazás, elkelne a mondatban egy halvány (kiigazító) feltételes köztöszó. Annál is inkább, mert éppen Rónay György hirdette, hogy az irodalomban nincsenek (nem lehetnek) egyszer és mindenkorra befejezett állítások, hogy a gondolkodás újrafogalmazásra és újraértékelésre késztet. A feltételes köztöszó elkerülését viszont az indokolja — ez is szubjektív meglátás —, hogy Rónay György kritikái a mai magyar költészet útvonalain forgalmi csomópontok, versei viszont feltételes megállóhelyek. Másként fogalmazva, irodalomkritikai ítéletei *otthon* vannak a mai magyar költészet világában, versei viszont *szeregett idegenek*, örömmel fogadott vendégek... Az is igaz, hogy az idegenek és a vendégek mindig több figyelmet érdemelnek, mint az otthon lévők. Ebből viszont az derül ki, hogy Rónay György nem mellékesen, nem költői elhivatottsága mellett „űzte” a kritikus gyakran megvetett és kiátkozott mesteriségét. A kritikusok jönnek és elmennek. Megszólalnak és elhallgatnak. Ki mennyire bírja és ki milyen következetességgel gon-

dolja azt, amit gondol vagy amit gondolni vél. Tartalmas kritikusbúcsúkat ismer a magyar irodalomtörténet. A legnagyobb nyilván a Németh Lászlóé. Van abban valami törvényszerű, hogy a kritikaírást felőrli a kritikus, kiűzi az értelmezés és az értékelés tanácsstermeiből. Furcsa, de meggyőző érv, hogy minél nagyobb és minél körültekintőbb tapasztalatokra tesz szert, annál nehezebben ítél, annál nehezebben szólal meg. A feltételes köztörzók (rosszabbik esetben) a feltételes mód áldozata lesz. A túl sok feltételesség pedig a kritikus torkára fagyasztja a szót. Akik értenek a látszateltéshez — és ehhez bizony sokan értenek —, az elhallgatásból kovácsolnak tőkét, a kivonulásból gesztust. A nagyok is.

Rónay György kritikaírásában éppen az a nagyszerű, hogy folyamatos. Nincsenek nagy gesztusai, kritikaírása mögött nincsenek nagy harcok és nagy csatakiáltások, viták és elnémulások. A tudás, az irodalmi tapasztalat benne nem a feltételes köztörzavak erdejét növesztette átláthatatlanná, hanem az irodalmi ítélet, a kritikai gondolkodás szigorát, következetességét, viszonylagos bizonyosságát termelte ki. Egyetlen pillanatra sem volt engedékeny, sohasem bocsátott meg az értéktelennek, de nem is használta a sokféle jelzővel illetett dorongot és kalapácst, pedig nem egy ítélete szigorúbb, mint akárhány harsány ledorongolás.

S ami a legfurcsább: egész életén át a kritikaírás elkötelezettje volt, meggyőződésből és sohasem alkalmoszerűen, az ő kritikáiból évtizedek magyar költészete olvasható ki, megbízhatóbban, mint akárhány vaskos folyóiratkötetből, s ugyanakkor mindig nagyon rossz véleménye volt a kritikáról, a kritikusokról, a kritikaírásról. Erdemes ennek a furcsaságnak a gyökereit feltárni. Tegyük egymás mellé azt a két könyvet, melyet minden kritikusként naponta forgatnia kellene, az 1969-ben megjelent *Jegyzetlapokat* és az 1971-ben kiadott *Olvadás közben*.

Vegyük kézbe ismét az utóbbit. Több mint ötven író, költő közel száz művéről írt kritikát, kritikai esszét, ismertetőt tartalmaz a kötet, az elsőt 1958-ból, az utolsót a hatvanas évek végéről. Impozáns könyv, a magyar irodalom hatvanas évekbeli természetének áttekintése és dokumentuma. Írók és művek sorjáznak lapjain, régi viták és felfedezések emlékéit idézik az egyes írások, nyílt pályákat és zsákutcákat határoznak meg — valójában egy műfaj győzelme, lehetőségeinek maximális megfeszítése, az irodalmi gondolkodás konkrét és legvalóságosabb realizálása ez a könyv. De *mulandó* is egyúttal. A kritikaírásnak ugyanis éppen az az előnye (esélye), hogy mulandó. Csak a fércműveket megnevező kritika időtálló, de ezzel senki sem törődik, mert ki törődne és miért a fércművekkel? És ezzel körülbelül arra is rámutattunk, hogy a kritikaírás csak a művek szolgálatában lehetséges, persze nem az alázat, hanem a megismerés és a felfedezés örömének gesztusával. Mert akármilyen elretentően is hangzik, a felfedezés a kritikus számára mindig örömet jelent, még akkor is, ha egy mű silányságait, gyatraságait és gyarlóságait ismeri

fel. Ezért kegyetlenek a kritikusok, és ezért lehetnek a gúnyolódás cél-táblái. Mert ki örül annak, ha az irodalmi gondolkodás felismeri egy mű félceit? De a kritikusnak erről is szólnia kell, a beszéd pedig öröm, a gondolkodás ünnepe, még akkor is, ha a beszéd tartalma elszomorító. Megoldhatatlan ellentmondása ez minden kritikusi magatartásnak. És csak az irodalomban tájékozatlanok tartják a kritikai beszéd örömét kár-örömmek. Mert sohasem örül a kritikus annak, hogy egy rossz műről rosszat kell mondania, annak örül, hogy beszélhet, hogy szólhat a műről, hogy gondolkodhat az irodalomról.

Ezért nem mentes egyetlen kritika sem az egyéniség, a szubjektivitás nyomaitól; a legszakszerűbbet éppúgy meghatározza a kritikus szubjektivitása, mint a metaforákkal legtisztábban csillogó impresszionistát. Csak-hogy ez a szubjektivitás sohasem esetleges, és legtöbbször nem is értelmezhető a lélektan módszereivel, mert nem lelki képesség, nem érzéki természetű, hanem intellektuális. A kritikus szubjektivitása az irodalmi (fogalmi) gondolkodás produktuma, és csak mint ilyen eshet latba az irodalmi értelmezés és értékelés feladatainak vállalásakor és érvényesítésekor. Vagyis, ennek a szubjektivitásnak a nyomai a kritikus *stílusában*, nem ítéleteinek (humánusan természetes) elfogultságaiban vagy elfogulat-lanságában ismerhetők fel.

Rónay György azon ritka kritikusok közé tartozott, akiknek volt stílusa. És stíluson itt a fogalmi szubjektivitást megjelenítő nyelvi jelek rendszerét kell érteni. Az *Olvasás közben* előszavában írja Rónay György, hogy kritikusi tanulóveiben írt kritikáinak „... esetleges igazságai(ka)t is megszeplősítik a stílus és modor hibái”. Vagyis, éppen a kritika (a kritikus) stílusa, „írás módja” a döntő körülmény, ha a kritika értékéről van szó, és nem a műről mondott igazság vagy tévedés, merthogy az irodalomban minden ítélet újragondolható. Amiből nyilvánvalóan következik, hogy a kritikus tévedése egyáltalán nem ront a kritika értékén, legfeljebb valorizálásra, újraértékelésre késztet, feltéve, ha a kritikának (a kritikusnak) van stílusa. Nem a véletlenül múlt, hogy a modern magyar kritikának éppen egy tévedésekkel terhes bírálata az első lépése, Kölcsey Berzsenyi-bírálata. Más szóval, nem lehet egyetérteni Rónay György Pilinszky-kritikájával, de kritikaként el kell fogadni, mert „mindenféle öncélú stílári s allangtól” mentes, meggyőző írás. Mit biztosít számára a stílus többlete? Azt, hogy komolyan vesszük, hogy számon tartjuk, hogy vitatkozunk vele, mert a maga módján, a maga sajátos eszközeivel szól egy költőről, egy költői életműről, annak számunkra mást (többet) jelentő vonatkozásairól.

De a stílus sem menti a kritikát a mulandóságtól. Az irodalmi kor-szakokkal, irányzatokkal és iskolákkal, de legfőképpen az irodalmi élet jeles vagy kevésbé jeles „intézményeivel” a kritika is lekopik, lábjegyzetté, irodalomtörténeti adattá és adalékká minősül; a kritika számára nincs kiút a mulandóságból. Ennek az sem mond ellent, hogy számtalan

emlékezetes kritikát ismer az irodalmi hagyomány, hogy az irodalmi tudatvilágban a művek mellett helye van (helye lehet) a kritikának is. Felesleges most a kritika mindenkori vereségének okai után kutatni. Csak arra érdemes rámutatni, hogy az emlékezetes, a művek mellett megőrződött kritikák nem ítéletük tartóssága és nem kidolgozott, mással össze nem téveszthető stílusuk miatt maradtak fenn az idő rostáján, hanem azért, mert egy adott pillanatban a korábbtól némileg eltérő költészetfogalmat határoztak meg, vagyis túlléptek az egyes mű határain az összefoglaló irodalmi tapasztalatok meghatározása felé. Rónay György kritikái, vagy ahogyan ő mondja az *Olvasás közben* anyagát definiálva, „a kritikusi ‚férfiúvek‘ munkái” azért látszanak most tartósnak, mert a kritikai műfaj „minden szükségszerű esetlegességével, a tévedés mindenkorai lehetőségének kockázatával, a többé-kevésbé kialakult ízlés bizonyára könnyen tetten érhető elfogultságaival” együtt *átlépték* a hatvanas évek irodalmi termésének egyes, ha mégoly jelentős műveit is, és pontosan fogalmazták meg egy tízéves időszak költészet- és irodalomfogalmát. Ezért mondhatjuk, hogy Rónay György kritikái verseinél és prózájánál is határozottabban vannak jelen a mai magyar irodalomban.

Csak hogy nem minden kritikaírásnak van ilyen sikerlehetősége. Rónay kritikaírása azért kivételes jelentőségű, még ha egy sor irodalmi értékfogalmával nem is tudunk egyetérteni, mert amit mondott, azt kivételes következetességgel gondolta végig, éveken és évtizedeken keresztül, sohasem játszva az elhallgatás díszes és látványos gesztusaival. Vagyis, nem azért, mintha az igazság bajnoka lett volna. Csupán azért — mint maga mondja —, mert mindig volt „fóruma”, volt hol megszólalnia, „tere” volt kritikusi tevékenysége kifejtéséhez. De ezt sem a szerencse nyújtotta számára. A szerencse nem nyit kaput a kritikus előtt. A kritikaíráshoz a teret az irodalmi intézmények biztosítják. Ott van kritika, ahol tere van a kritikai beszédnek. Tér nélkül nem lehetséges a kritika. Verset és regényt lehet az asztalfióknak írni, kritikát nem. A kritikus — minthogy természete szerint mulandó műfajt művel — csak addig létezik, amíg kihasználja, amíg ki tudja használni a közlés, a beszéd lehetőségeit. Az elhallgatás a kritikus halála, vagy enyhébben, Németh László szavával fogalmazva, „búcsúja”, még akkor is, ha az elhallgatást látszólag a tér eltűnése indokolta. Csak hogy az elhallgatás minden kritikust egyformán veszélyeztet, mert nem könnyű évek hosszú során át kritikát írni, az irodalomról mindig a jelenben élve *élően* gondolkodni. Az elhallgatást rendszerint külső körülményekre való ráfogásokkal magyarázzák, holott rendszerint belső okai vannak, az irodalmi gondolat megfeneklésében, a közlés indulatának kihűlésében, a kritikusi értékrend szétszóródásában... Minden kritikusi tevékenység állandó ellenfelei ezek.

De legyőzhetők. Ezt bizonyítja a *Jegyzetlapok* oly sok és oly meggyőző negatív gondolatmenete a kritikáról. Egy egész életen át nyilván csak úgy lehet kritikát írni, ha a kritikus nem abszolutizálja a maga

munkáját, ha számba veszi és szem előtt tartja tevékenysége minden hiányát és hiányosságát, sallangját és bűnét. Mert a kritikusban mindig ott munkál a gondolatot dogmává merevítő, az indulatot doronggá váltó, az ítéletet megfellebbezhetetlennek vélő ördög is, a kritikus egyéniségének bentről kitermelt sátánja, a legnagyobb ellenfél, a továbblépést, az újrafogalmazást akadályozó. Ezzel kell szembenéznie a kritikusnak, önmaga visszájával, hogy továbbgondolhassa, amit gondolni tud vagy gondolni mer az irodalomról. E szembenézés elől nincs kiút. Illetve, kiút az elhallgatás, a kritikus búcsúja. Végül is, a kényelem. Mert, ahogyan Rónay György Kuznyecov szavait — „az az író, aki csak általánosan elismert igazságokat ismételtet, naplopó” — idézve mondja: „Az író ne legyen kényelmes. De ne legyen kényelmes a kritikus se. Időnként ő is tartson önvizsgálatot. Hátha kiderül róla, hogy naplopó.”

Rónay György minden kritikájában önvizsgálatot tartott, és megharcolt a maga belső ellenfelével; ezért írhatott a kritikai beszédforma minden változatát művelve több mint négy évtizeden át folyamatosan kritikát. S ezért érthető kritikusi tevékenységének az a furcsa ellentmondása, hogy miközben kialakította a maga értékrendszerét, felismerte egy korszak meghatározó költészet- és irodalomfogalmát, sohasem volt túl jó véleménye a kritikáról, a kritikusokról, önmagáról.

BÁNYAI János

TÚLKAPÁSOK EGY BIBLIOGRÁFIÁBAN

Szirmai Endre: *Szirmai Károly műveinek bibliográfiája*. A Szirmai Károly Társaság és a Szirmai Károly Arhívumok kiadása. München—Stuttgart—Rio de Janeiro, 1978

A jugoszláviai magyar irodalomban a bibliográfia-írásnak szerény hagyományai vannak, de éppen az utóbbi években szemtanúi vagyunk annak, hogy a különböző adattárak készítése művelődésünk mind kevésbé elhanyagolt területei közé tartozik. Pastyik Lászlónak az 1969-től rendszeresen megjelenő bibliográfiai füzetei a jugoszláviai magyar művelődés minden területéről nyújtanak adatokat, Csáki Sörös Piroska munkája nyomán elkészült a háború utáni negyed évszázad jugoszláviai magyar könyvkiadásának retrospektív jegyzéke, és napvilágot látott két folyóirat-adattár is: a *Híd* háború előtti évfolyamainak repertóriumuma (Pató Imre munkája) és az *Új Symposion* első tíz évét felölelő munka, a folyóirat 1965 és 1975 között megjelent számainak tárgymutatója, Polyák Márta, Silling István és Szabó Márta összeállításában. Dér Zoltán egyéni gyűjtése nyomán tavaly elkészült a Csáth Géza-bibliográfia is.

Irodalmi adattáraink számának örvendetes gyarapodásában elsősorban az újvidéki magyar tanszék erre a munkára is szakképesített káderei vannak nagy hatással és a Hungarológiai Intézet, melynek nem egy projektuma tartja feladatának irodalmunk bibliográfiai rendszerezését, s gondoskodik, hogy a ma még jobbára csak rész munkákból egy napon kirajzolódjon a jugoszláviai magyar irodalom teljes bibliográfiája is. A még B. Szabó György megálmodta teljes bibliográfiához az átfogóbb jellegű munkák mellett szükség lesz az úgynevezett személyi vagy írói adattárakra is. Természetesen ezek a munkák csak akkor szülehetnek meg, ha művelődésünk egyes területeit, elsősorban az irodalmat átfogó adattárakra támaszkodhatnak majd, hiszen éppen ezekből a szintetizáló munkákból kell meríteni az adatokat az írói bibliográfiákhoz is. Ezt az utat megkerülve csak azoknak az íróknak a bibliográfiáját lehet elkészíteni, akik maguk is gondoskodtak az életművekkel kapcsolatos adatok jegyzéséről. Ilyen írók közé tartozott az öt éve elhunyt Szirmai Károly is. Ő nemcsak a saját írói munkásságára vonatkozó adatokat gyűjtötte és rendszerezte, hanem író társaiét is. Szenteleky kezdeményezése nyomán éppen Szirmai Károly indított bibliográfiai rovatot a *Kalangyában*, s a vidékünkön megjelenő könyvek és folyóiratok mutatóinak közlésével tulajdonképpen megvetette a jugoszláviai magyar irodalom bibliográfia-készítésnek alapjait.

A bibliográfiák a leghasznosabb művelődéstörténeti dokumentumok közé tartoznak — vallotta bibliográfia-írásunk úttörője, aki elsőnek érte meg, hogy elkészüljön és megjelenjen az ő műveinek adattára is. Igaz, nem nálunk jelent meg, minthogy hagyatéka sem maradt itt, hanem a Stuttgartban élő fia, Szirmai Endre gondolja nem kis lelkesedéssel, odaadással és — némi túlzással is. Szirmai Endre rendezte sajtó alá apja műveinek bibliográfiáját is, de az anyag jelentős része még Szirmai Károly verbázi otthonában készült, ha nem is rendeződött így fejezetek és címek alá. Mindjárt meg kell mondanunk, hogy Szirmai Károlynak a szépirodalmi és kritikai munkásságára vonatkozó, még az író által elkészített anyag a bibliográfia tudományosabb alapossággal készült része. A tudományosság sajnos nem a teljes mű erénye.

A bibliográfiának eredetileg a két évvel ezelőtt megjelent *A magányos óriás* című Szirmai-dokumentumokat tartalmazó könyv második köteteként kellett volna jönnie, végül mégis önálló kötet lett. A dokumentumgyűjteményt azért említjük, mert már akkor felhívtuk a figyelmet (*Hid*, 1976/5) a fiú elfogultságra és a túlkapások egész sorára, amelyekből nem mentes a most kezünkben tartott könyv sem. Lényegében az akkori kritikai megjegyzéseket kellene megismételni a bibliográfia kapcsán is, csakhogy egy bibliográfia túlkapásai már komoly szakmai fogyatékoságnak számítanak, s más minősítést is kívánnak. Csupán néhány példával támasszuk alá megállapításunkat.

A bibliográfia feladata többek között, hogy pontosan megjelölje egy-

egy mű vagy műfordítás helyét is. Ezzel szemben a szóban forgó munka eltekint ettől az alapvető szabálytól, és számtalan használhatatlan adatot közöl. A Műfordítások cím alatt például a bibliográfia írója majd félszáz, többnyire világirodalmi nagyságot sorol fel, jelezve, hogy ezek műveiből fordított Szirmai Károly. Arról azonban már nem tájékoztat a könyv, hogy mit fordított a jelzett írótól s hogy ezeket közölte-e vagy sem, ha igen, hol és mikor stb. Így tehát ahelyett, hogy eligazítana, nyomra vezetne bennünket a Szirmai-műfordítások világában, csak találgathatjuk, mikor és hol fordított Szirmai Károly Anakreont, Goethét, Mannt, Majakovszkijt, Paszternákot, Pirandellót, Poe-t, Rilkrét, Villont... A bibliográfia szerzője megjegyzi ugyan, hogy a fordítások többsége nem jelent meg, sőt el is kallódott sok, de szerintünk ez nem elegendő. Annál inkább, mert nem okozott volna különösebb nehézséget felkutatnia a megjelent és a kéziratban maradt munkákat.

Hasonló megjegyzésünk lehet a Szirmai-írások fordításának jegyzékére is. A bibliográfia arról tudósít ugyanis, hogy írónk irodalmi munkáit a szerbhorváton és szlovénon kívül még nem kevesebb, mint 29 nyelvre fordították (majd minden nagyobb népcsoport nyelvére, de még jaruba, thai stb. nyelvre is), viszont az átültetett mű címén és fordítója nevének kívül más adat nincs feltüntetve. Megjelenésének helye? Időpontja? A bibliográfia adatai alapján még a németre fordított Szirmai-novellákat sem találhatjuk meg, nem is beszélve például a hindi és urdu nyelvre fordítottakról.

Természetesen tévedés lenne csak e bizonyos kétélyeket is szülő adatközből ítélni meg a teljes mű értékét. A könyv ugyanis rengeteg kellően dokumentált és feldolgozott adatot tár fel Szirmai Károlyról, az íróról, kritikusról, műfordítóról és irodalomtörténészről. Olyan adatok ezek, amelyek kiegészítik ismereteinket a jugoszláviai magyar irodalom e jeles alakjáról, és ismét visszahelyezik az irodalmi köztudatunkba a Szirmai-írásokat, elsősorban pedig a külön figyelmet is érdemlő kritikáit.

A könyv szerkezeti felépítése az anyag áttekinthetőségét szolgálja. Külön-külön fejezetben kaptak ezért helyet az önálló kötetek, a műfajok szerinti bibliográfia, az antológiák és az íróról szóló irodalom. Kisebb, de ugyancsak teljes fejezetek veszik számba a Szirmai Károlynak ajánlott írásokat, a róla készült képzőművészeti alkotásokat, fényképeket stb., valamint az itt sokat emlegetett műfordításokat. A bibliográfiát a kisebb közlések jegyzéke zárja.

A kifogások, a bizonyítékok sokszori hiánya ellenére is olyan munkát kaptunk kézhez a jugoszláviai magyar irodalom külföldről jött első írói bibliográfiájával, amely nélkülözhetetlen lesz a további Szirmai-kutatásoknál éppúgy, mint egy majdan megírandó Szirmai-monográfiánál is.